

ROMANA RUPIEWICZ* – WARSZAWA

MADONNA Z KAZIMIERZA DOLNEGO. DZIEJE WŁASNOŚCI

THE MADONNA OF KAZIMIERZ DOLNY. HISTORY OF PROPERTY

Abstract

The sculpture of the Beautiful Madonna of Kazimierz Dolny was created around 1420–1430. Until 1935 it was in the parish church in Kazimierz Dolny, then it was loaned to the Institute of Art Propaganda in Warsaw for an exhibition entitled *Polish Gothic Art*. The article presents archival material, hitherto unpublished, on the history of the sculpture's loan and subsequent attempts to recover it in Communist Poland. Ownership of the sculpture was transferred to the Treasury under the *Decree on Abandoned and Derelict Property of 8 March 1948*, which was finally confirmed by a Supreme Court ruling in 1965. Efforts were made to recover the sculpture shortly after the war by the parish priest of Kazimierz, Rev. Hipolit Boratyński, and architect Karol Siciński, who was rebuilding the town, then destroyed after the war.

Keywords: Beautiful Madonna from Kazimierz Dolny; legal property; Polish People's Republic

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Rzeźba Pięknej Madonny z Kazimierza Dolnego powstała ok. 1420-1430 roku. Do 1935 roku znajdowała się w kościele farnym w Kazimierzu Dolnym, następnie została wypożyczona do Instytutu Propagandy Sztuki w Warszawie na

* Romana Rupiewicz – dr historii sztuki, mgr historii literatury wczesnochrześcijańskiej, adiunkt, Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
e-mail: r.rupiewicz@uksw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-8863-6542>

wystawę pt. *Polska sztuka gotycka*. W artykule zaprezentowano materiał archiwalny, dotąd niepublikowany, poświęcony dziejom wypożyczenia rzeźby, a następnie próbom jej odzyskania w komunistycznej Polsce. Własność rzeźby została przeniesiona na Skarb Państwa na podstawie *Dekretu z dnia 8 marca 1948 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich*, co zostało ostatecznie potwierdzone wyrokiem Sądu Najwyższego w 1965 roku. O odzyskanie rzeźby tuż po wojnie starali się proboszcz kazimierski ks. Hipolit Boratyński, a także architekt Karol Siciński, który odbudowywał zniszczone po wojnie miasteczko.

Słowa kluczowe: Piękna Madonna z Kazimierza Dolnego; własność prawna; PRL

Nieznany twórca ok. 1420-1430 roku wykonał rzeźbę Maryi z Dzieciątkiem z drewna lipowego dla kościoła farnego w Kazimierzu Dolnym. Część tylna figury pozostaje płaska, dlatego też istnieją domniemania, że Piękna Madonna z Kazimierza Dolnego stanowiła część gotyckiej nastawy ołtarzowej – jednak dostępne źródła archiwalne nie są w stanie potwierdzić tej hipotezy.

Figura o wysokości 124 cm ukazuje Marię trzymającą Dzieciątko Jezus w pozycji diagonalnej, zwrócone w kierunku widza. Matka prezentuje Dzieciątko ludzkości, niejako podaje je na połach swojego płaszcza, opadającego kaskadowo w dół, ułożonego w poprzeczne mięsiste fałdy. Sylwetka Marii podąża za kształtem litery S, a jej głowę, przechyloną w stronę Dzieciątka, zdobi korona. Maria jest tu ukazana jako Mater Ecclesiae, która przekazuje światu Zbawiciela. Na szyi widać wydrążenia – to pozostałości po naszyjniku z koralu, który w dwudziestoleciu międzywojennym był jeszcze częściowo zachowany, o czym wspominał Wacław Husarski¹. Korale wskazywał na człowieczeństwo Jezusa, zapowiadał Jego mękę, śmierć i zmartwychwstanie².

Prawa ręka Dzieciątka jest współczesnym uzupełnieniem rzeźby. Figurę pokrywa wiele warstw polichromii, które zapewne mogą nieco zniekształcać pierwotną formę.

Stan badań

Figura została odnotowana w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* jako godna uwagi i noszona w procesjach, błędnie uznana przez autora opisu za pamiętającą czasy Kazimierza Wielkiego³. Wacław Husarski w 1925 roku przyjął, że powstała ona w połowie XV wieku, i związał ją z warsztatem krakowskim. Pisał on, że stylistycznie bliska jest rzeźbie Marii z kościoła św. Sebalda w Norymberdze oraz innej figurze w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze⁴. Zauważył, że Dzieciątko prezentuje znacznie mniejszą wartość artystyczną niż Maria.

¹ W. Husarski, *Statua Matki Boskiej w Kazimierzu Dolnym*, „Południe. Kwartalnik ilustrowany poświęcony sztukom plastycznym i krytyce artystycznej”, 3 (1925) z. 2, s. 23-24.

² S. Kobielski, *Lapidarium Christianum. Symbolika drogich kamieni. Wczesne chrześcijaństwo i średniowiecze*, Tyniec 2012, s. 152-153.

³ B. Chlebowski, *Kazimierz*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. III, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1882, s. 927.

⁴ Husarski, *Statua Matki Boskiej w Kazimierzu Dolnym*, s. 23-24.

Michał Walicki ustalił czas powstania rzeźby na lata 1430-1440 oraz powiązał ją z podobnymi dziełami frankońskimi, o czym napisał w katalogu wystawy zorganizowanej w Instytucie Propagandy Sztuki w Warszawie w 1935 roku⁵. Tadeusz Dobrowolski w artykule recenzyjnym wystawy *Polskiej sztuki gotyckiej* potwierdził te informacje, wskazując także na wpływy rzeźby frankońskiej⁶.

Kazimierska Madonna została doceniona przez Józefa Edwarda Dutkiewicza, który poświęcił jej uwagę w książce pt. *Małopolska rzeźba średniowieczna*, opublikowanej w 1949 roku. Przywołuje fragment *Acta visitationis archidiaconatus Lublinensis episcopi Szaniawski*, z 1721 roku, w których wspomniano o przedmiotowej rzeźbie⁷. Badacz wskazał na warsztat krakowski oraz na związki formalne z Madonną z Węclawic. Fałdy szat określił jako ujęte w formę amfory, graficzne i mięsiste. Rzeźbę wyróżnia poza pełną wdzięku oraz dekoracyjna swoboda układu. Dutkiewicz podał także inne możliwe kierunki poszukiwania związków formalnych z figurami: św. Piotra i Pawła ze Zgorzelca, św. Jadwigi z kościoła Urszulanek we Wrocławiu i Madonny z Muzeum Miejskiego w Chebie (Czechy)⁸.

Edward Dutkiewicz kontynuował badania, których rezultaty opublikował ponownie w 1962 roku w tomie poświęconym średniowiecznej sztuce polskiej⁹. Uznał, że Madonna z Kazimierza powstała pod wpływem prac Mistrza Pięknych Madonn związanego z Małopolską oraz z rzeźbą Madonny z Kruźlowej. W orbicie oddziaływania Mistrza Pięknych Madonn powstały także inne figury Madonny: z kościoła Karmelitanek w Krakowie, z kościoła św. Mikołaja w Krakowie, z Rabki, z Waganowic. W tych rzeźbach delikatna twarz Marii kontrastuje z obfitymi i mięsistymi draperiami szat.

Henryk Mędrak w opublikowanym w 1971 roku artykule wyróżnił grupę rzeźb Pięknych Madonn, określając je jako „pilżeńskie”, nawiązujące w formie do Madonny z Pilzna z ok. 1395 roku. Do tej właśnie grupy włączył figurę z Kazimierza Dolnego, której czas powstania określił na lata 1430-1440. „Grupa pilzeńska” odznacza się specyficznym ułożeniem draperii szat Marii, które w centralnej części przejmują „fartuchowate podwinięcie płaszcza na przodzie figury oraz dwie kaskady fałd rurkowych”, dość oszczędnych¹⁰. Dzieciątko Jezus w tych rzeźbach ułożone jest w pozycji od leżącej do półsiedzącej, a Maria prezentuje Je ludzkości. Mędrak w swoich badaniach skupił uwagę na porównawczych analizach formalnych, uznając następnie, że tę grupę tworzą: Madonna z kaplicy Domu Kurii w Opolu (1400); Madonna z Włodzienina, niestety spalona (ok. 1400); Madonna z Nysy;

⁵ *Polska sztuka gotycka. Katalog wystawy zorganizowanej przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie (kwiecień – maj 1935 roku)*, oprac. M. Walicki, Warszawa 1935, s. 24.

⁶ T. Dobrowolski, *Wystawa polskiej sztuki gotyckiej w Warszawie*, „Rocznik Krakowski”, 26 (1935) s. 217.

⁷ E.J. Dutkiewicz, *Małopolska rzeźba średniowieczna*, Kraków 1949, s. 123.

⁸ Tamże, s. 124.

⁹ J.E. Dutkiewicz, *Rzeźba*, w: *Historia sztuki polskiej*, t. 1, *Sztuka średniowieczna*, red. T. Dobrowolski, W. Tatarkiewicz, Kraków 1962, s. 290-294.

¹⁰ H. Mędrak, *Typ pięknej Madonny z Krumlova w polskiej plastyce I połowy XV w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 5 (1971) s. 53.

Madonna z Drengfurtu (ok. 1410); Madonna ze Zgorzelca; Madonna z Brudzewa (1420-1430); Madonna z Jastrzębki Nowej (ok. 1440); Madonna ze Żmijewa¹¹. Paulina Ratkowska w publikacji będącej przewodnikiem po Galerii Sztuki Średniowiecznej MNW wzmiankuje figurę jako przykład stylu „fałdów miękkich”¹².

Rzeźbę wzmiankuje Tadeusz Chrzanowski, określając jej szaty jako silnie zornamentalizowane i atektoniczne¹³. Jacek Dębicki określił czas powstania rzeźby na 1420 rok, czyli lata kulminacji stylu międzynarodowego w Małopolsce. Związał ją z nurtem plastycznym o przewadze elementów realistycznych nad idealistycznymi. Uznał, że nawiązuje do typu Madonny z Więclawic¹⁴. Andrzej M. Olszewski wyodrębnił grupę Pięknych Madonn w typie amforowym, zaliczając do niej Piękną Madonnę z Kazimierza Dolnego, z Brudzewa, z Chlewick i z Jastrzębki Nowej. Rzeźby te łączy podobny kształt, ale niekoniecznie wspólny warsztat. Podobne pojawiają się w różnych rejonach Europy Środkowej¹⁵. Małgorzata Kochanowska-Reiche za poprzednimi badaczami uznała, że czas powstania rzeźby to lata 1420-1430¹⁶.

Madonna z Kazimierza Dolnego jest znana i wzmiankowana w licznych książkach i opracowaniach poświęconych sztuce średniowiecznej. Niestety, autorzy poprzestają na analizach porównawczych, co jest spowodowane brakiem źródeł z epoki. Nasza wiedza na temat jej fundacji, proveniencji artystycznej, ewentualnego autora jest znikoma. Większość archiwum farnego została utracona na skutek wojny i w zasadzie dotąd nie udało się odnaleźć żadnych dokumentów z epoki, które mogłyby odpowiedzieć na pytanie o autora rzeźby i okoliczności jej powstania.

W niniejszym artykule zaprezentuję historię własności obiektu, skupiając uwagę na wiekach XX i XXI. Zagadnienie to nie było dotąd przedmiotem dociekań badawczych. W artykule omówię nieznane dokumenty archiwalne i korespondencję administracyjną.

Dzieje własności

Rzeźba pozostawała w kazimierskiej farze do 1935 roku, kiedy to postanowiono zaprezentować ją na wystawie *Polskiej sztuki gotyckiej* w Instytucie Propagandy Sztuki w Warszawie¹⁷. Wystawa trwała jedynie dwa miesiące¹⁸ i stała się przyczyną utraty zabytku, który obecnie pozostaje w zbiorach Muzeum Narodowego

¹¹ Tamże, s. 53-56.

¹² P. Ratkowska, *Sztuka średniowieczna. Przewodnik. Muzeum Narodowe w Warszawie*, Warszawa 1977.

¹³ T. Chrzanowski, *Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów. Zarys dziejów*, Warszawa 1993, s. 268.

¹⁴ J. Dębicki, *Główne nurty artystyczne w małopolskiej rzeźbie stylu międzynarodowego*, w: *Sztuka około 1400. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Poznań, listopad 1995*, t. 1, Warszawa 1996, s. 212, 214.

¹⁵ A.M. Olszewski, *Styl Pięknych Madonn w Małopolsce*, w: *Sztuka około 1400. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 1995*, t. 1, Warszawa, 1996, s. 195.

¹⁶ M. Kochanowska-Reiche, *Mistyczne średniowiecze*, Olszanica, 2002, s. 54.

¹⁷ *Polska sztuka gotycka*, s. 24, tabl. XXVII.

¹⁸ Dobrowolski, *Wystawa polskiej sztuki gotyckiej w Warszawie*, s. 208.

w Warszawie¹⁹. W archiwum kościoła farnego w Kazimierzu Dolnym znajduje się wyodrębniony plik dokumentów bądź odpisów oryginalnych dokumentów dotąd niepublikowanych poświęconych dziejom własności późnogotyckiej rzeźby Pięknnej Madonny. Celem artykułu jest zaprezentowanie aspektów prawa własności, pomijając badania nad formą rzeźby oraz okolicznościami jej powstania.

W dwudziestoleciu międzywojennym rzeźba znajdowała się w bocznej kaplicy Matki Boskiej Różańcowej. 5 grudnia 1934 roku wikariusz generalny kurii biskupiej w Lublinie ks. Ludwik Kwiek (1864-1939) wystosował pismo w sprawie wypożyczenia figury do proboszcza parafii w Kazimierzu Dolnym ks. Hipolita Boratyńskiego, w którym zapisał:

Instytut Propagandy Sztuki zwrócił się do J. Ekscelencji Nadostojn. Ks. Biskupa Diecezji z prośbą o wypożyczenie na Wystawę Polską Sztuki Gotyckiej 3 eksponatów, a mianowicie 1/ ołtarza z Piotrawina 2/ Madonny drewnianej z Kazimierza 3/obrazu „Zdjęcie z Krzyża” z zakrystii Katedry Lubelskiej. Ponieważ zgodę J. Excelencji otrzymał Kuria poleca Ks. Proboszczowi żądany obiekt wydać i nie robić upoważnionym do przewiezienia żadnych specjalnych trudności. Komitet zagwarantował, że wspomniane obiekty będą jak najtroskliwiej przewiezione i odesłane z powrotem na miejsce ich pochodzenia pod fachowym nadzorem Konserwatora i w należyтым opakowaniu. Wszystkie koszty pokryje Komitet. Wikariusz Generalny. Ks. J. Kwiek²⁰.

Prośba została pozytywnie zaopiniowana i konserwator lubelski dr Ksawery Piwocki 26 stycznia 1935 roku przewiózł rzeźbę z fary kazimierskiej do Instytutu Propagandy Sztuki w Warszawie, o czym dowiadujemy się z odpisów dokumentów sporządzonych w 1951 roku²¹. Niestety, po wystawie dzieło nie powróciło na swoje pierwotne miejsce, z tego powodu przez kolejne dziesięciolecia starano się o jego odzyskanie, a pierwszą osobą, która o to zabiegała, był ks. Boratyński, proboszcz fary w Kazimierzu Dolnym. W niniejszym artykule pragnę prześledzić początki działań na rzecz odzyskania obiektu w komunistycznej Polsce, przytaczając materiały archiwalne, w tym orzeczenia sądów.

Po wojnie rzeźba znalazła się w zbiorach wawelskich w Krakowie. Ksiądz Boratyński wystosował kolejne pismo, opatrzone pieczęcią, na której widnieje data 2 grudnia 1948 rok, do konserwatora województwa krakowskiego Józefa Edwarda Dudkiewicza. Z treści wynika, że kuria lubelska porozumiała się z konserwatorem w sprawie rzeźby, która ma zostać zwrócona. Proboszcz kazimierskiej fary prosił o przesłanie rzeźby, zgodnie z obietnicami osoby wypożyczającej. Oto treść zachowanego pisma:

Do Pana Konserwatora na Województwo Krakowskie Doktora Dudkiewicza

Kuria Lubelska zawiadomiła mnie, że porozumiała się z Panem Doktorem w sprawie Madonny z Dzieciątkiem własności kościoła farnego w Kazimierzu Dolnym i zaznaczyła mi, że ma być zwrócona. Najuprzejmiej zwracam się do szanownego Pana Doktora z zapytaniem czy koniecznie mam osobiście przy-

¹⁹ Muzeum Narodowe w Warszawie, Zbiory Sztuki Średniowiecznej, nr inv. Śr.7 MNW.

²⁰ Dokument bez sygnatury.

²¹ Odpisy dokumentów sporządził 5 czerwca 1951 roku ks. Hipolit Boratyński i pozostają one w Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja w Kazimierzu Dolnym.

jechać po Madonnę czy też może by Szanowny Pan Doktor polecił opakować należycie i przesłać do stacji Puławy lub do Kazimierza wprost? Wszelkie koszty związane z przesyłką chętnie pokryję. Wolałbym by Madonna była przesłana niż męczyć się jazdą do Krakowa. W swoim czasie Pan Piwocki, wypożyczając Madonnę na wystawę, przyrzekł odstawić na miejsce do Kazimierza, ale ja nie mogę żądać od Szanownego Pana Doktora tylko mogę prosić o łaskawe wysłanie i podanie sumy kosztów wysyłki, bym mógł takową zwrócić. Łączę wyrazy należytnej czci i poważania

Proboszcz parafii ks. Hipolit Boratyński, Kazimierz Dolny²².

Z treści listu wynika, że Madonna miała zostać zwrócona, a pozostała do uzgodnienia jedynie forma przewiezienia rzeźby. Konserwator przekazał wyżej przytoczone pismo na Wawel. W odpowiedzi na list 15 grudnia 1948 roku Tadeusz Mańkowski, dyrektor Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu wystosował list do proboszcza kazimierskiej parafii:

Do ks. Hipolita Boratyńskiego, proboszcza parafii Kazimierz Dolny.

Konserwator wojewódzki odstąpił Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu pismo Księdza Proboszcza z 2 bm w sprawie Madonny z Dzieciątkiem z Kazimierza Dolnego, znajdującej się obecnie w Państwowych Zbiorach Sztuki na Wawelu. Zgodnie z obowiązującymi przepisami Dyrekcja Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu przesyła równocześnie wspomniane pismo Księdza Proboszcza do Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków z prośbą o decyzję w tej sprawie.

Stan Madonny z Dzieciątkiem jest tego rodzaju, że w razie przychylniej dla kościoła w Kazimierzu Dolnym decyzji, musiałoby się przed jej oddaniem poddać ją zabiegom konserwatorskim, mającym na celu utrwalenie bardzo zagrożonej łuszczącej się polichromii.

Dyrektor Państw. Zbiorów Sztuki na Wawelu Dr T. Mańkowski²³.

W tym miejscu historii rzeźby zaczyna być obecny opór w oddaniu oczywiście własności. Ponieważ figura wciąż nie powróciła na swoje pierwotne miejsce, 14 listopada 1949 roku ks. Boratyński kieruje kolejne pismo do kurii biskupiej w Lublinie, w którym referuje historię wypożyczenia Madonny, próbę jej odzyskania, dalej – jej zaginięcie i odnalezienie w zbiorach wawelskich w 1948 roku. Czytamy w nim: „W roku 1948 pod datą 19.XI. otrzymałem z Kurii Biskupiej pismo, w którym było powiedziane, że Ksiądz Kanonik Kanclerz Olech widział Madonnę z Kościoła Kazimierskiego na Wawelu w Krakowie”²⁴. Następnie relacjonuje swoje starania w sprawie odzyskania gotyckiej rzeźby. Powołuje się na korespondencję z kolejnymi instytucjami. Ponieważ jego starania pozostają bez odzewu, prosi on kurie o wsparcie, kończąc pismo słowami:

Odpowiedzi do tego czasu nie otrzymałem ani z Naczelnej Dyrekcji, ani z Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu. Podaję powyższe korespon-

²² Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja, bez sygn.

²³ Tamże.

²⁴ Pismo z dnia 14 XI 1946 roku; Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja, bez sygn.

dencje o zabieg odebrania Madonny własności kościoła farnego w Kazimierzu. Jeżeli do tego czasu nawet odpowiedzi nie dano dochodzę do przeświadczenia tylko w tej sprawie może być skutek, jeżeli Przeświecona Kuria wystąpi i dlatego najuprzejmiej proszę o wzięcie tej sprawy w Swe ręce. Proboszcz parafii Ks. H. Boratynski²⁵.

Po wojnie próbę odzyskania Pięknej Madonny podjął Karol Siciński, architekt i konserwator Kazimierza Dolnego, który zajmował się odbudową miasteczka po zniszczeniach wojennych. Rzeźba znajdowała się wówczas w Muzeum Narodowym w Warszawie. Na skutek jego zabiegów podjęto pozytywną decyzję o zwróceniu rzeźby, o czym świadczy pismo z 26 października 1951 roku, podpisane przez Wandę Załuską, dyrektor Departamentu Ochrony i Konserwacji Zabytków, konserwator generalną. Pismo zostało skierowane do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydziału Kultury oraz do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Oto jego fragment:

W związku z wniesioną w dn. 11.VI. br. Przez Ob. Inż. Kazimierza Sicińskiego w Kazimierzu nad Wisłą sprawą zwrotu rzeźby „Piękna Madonna” wypożyczonej z Fary Kazimierzowskiej w roku 1935 przez ówczesnego konserwatora lubelskiego O. Dr Piwockiego na wystawę Sztuki Gotyckiej w Instytucie Propagandy Sztuki, Ministerstwo Kultury i Sztuki upoważnia Ob. Konserwatora do przejęcia wyżej wymienionej rzeźby z Muzeum Narodowego w Warszawie i przekazanie jej właścicielowi.

Centralny Zarząd Muzeów pismem z dn. 21 IX.br Nr CZM-IV-134-12/51 powiadomił o decyzji wydania rzeźby Muzeum Narodowe w Warszawie, w którym rzeźba została przechowana. Ministerstwo prosi o powiadomienie o wykonaniu poruczonej sprawy²⁶.

Kolejne pismo wystosował 29 grudnia 1951 roku Gerard Ciołek, dyrektor Departamentu Ochrony i Konserwacji Zabytków, konserwator generalny, do tych samych gremiów, czyli Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wydziału Kultury oraz do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków: „W ślad za pismem z dn. 26.X.1951 r. L.sz ZK-39d/10/51 w sprawie „pięknej Madonny” z Kazimierza nad Wisłą, Ministerstwo Kultury i Sztuki oczekuje na powiadomienie o przejęciu reliktu przez właściciela”²⁷.

Niestety, polecenie z niewiadomych przyczyn nie zostało wykonane. Wojewódzki konserwator zabytków zamiast zająć się odbiorem rzeźby, 15 lutego 1952 roku wystosował pismo do proboszcza kazimierskiego ks. Andrzeja Kamińskiego, w którym upoważnił go do odbioru rzeźby²⁸. Prawdopodobnie ks. Kamiński usiłował odebrać rzeźbę, jednak 2 października otrzymał pismo odmowne. Dyrektor Centralnego Zarządu Muzeów napisał o figurze:

²⁵ Tamże.

²⁶ Pismo z dnia 26.X.1951 r. nr Z-39d/10/51; Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja, bez sygn.

²⁷ Pismo z dnia 29.XII.1951 r. nr Z-IV-30d/10/51; Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja, bez sygn.

²⁸ Pismo z dnia 15.II.1952, nr L.dz.KLt.Kons/81/52; Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja, bez sygn.

Po wojnie znalazła się w Państwowych Zbiorach Sztuki na Wawelu w Krakowie, obecnie znajduje się z Muzeum Narodowym w Warszawie, gdzie prowadzone są badania naukowe nad polskim snycerstwem artystycznym i rzeźba w chwili obecnej wydana być nie może²⁹.

Z kolejnych pism wynika, że 19 lutego 1964 roku odbyła się sprawa sądowa o wydanie rzeźby w sądzie powiatowym dla Warszawy. Świadectwem tego jest zachowana sentencja wyroku z dnia 26 lutego 1964 roku³⁰ z powództwa Parafii Rzymskokatolickiej w Kazimierzu Dolnym przeciwko Muzeum Narodowemu w Warszawie o wydanie rzeźby. Sąd nakazał Muzeum Narodowemu zwrot rzeźby Parafii Rzymskokatolickiej w Kazimierzu Dolnym oraz zwrot kosztów procesu.

Muzeum Narodowe w Warszawie odwołało się od wyroku do wyższej instancji. Wyrok sądu został podtrzymany w dniu 2 listopada 1964 roku przez Sąd Wojewódzki dla m. st. Warszawy, Wydział III Cywilny Rewizyjny Sądu Wojewódzkiego dla m. st. Warszawy. Czytamy tam, że:

(...) po rozpoznaniu sprawy z powództwa Parafii Rzymskokatolickiej w Kazimierzu Dolnym przeciwko Muzeum Narodowemu w Warszawie o wydanie rzeźby na skutek rewizji strony pozwanej od wyroku Sądu Pow. Dla m. st. W-wy Wydz. III Cyw. z dnia 26.II.1964 r. sygn., akt III.1,C 3270/63, którym tenże Sąd.: 1. nakazuje Muzeum Narodowemu w Warszawie wydanie Parafii Rzymsko-Katolickiej w Kazimierzu Dolnym rzeźby „Piękna Madonna” z drzewa lipowego, polichromowanej z roku 1420. 2. Zasądza od Muzeum Narodowego w Warszawie na rzecz Parafii Rzymsko-Katolickiej w Kazimierzu Dolnym tytułem kosztów procesu 500 zł³¹.

Sąd Wojewódzki nakazał zwrot wypożyczonej rzeźby pierwotnemu właścicielowi oraz pokrycie kosztów procesu. Wyrok był prawomocny.

W PRL-owskiej Polsce dalsze losy rzeźby były już przesądzone. 27 marca 1965 roku został ogłoszony wyrok Sądu Najwyższego³² na skutek rewizji nadzwyczajnej Prokuratora Generalnego PRL. Sąd Najwyższy oddalił powództwo Parafii przeciw Muzeum Narodowemu w sprawie zwrotu rzeźby. Jednocześnie zmienił wcześniejsze orzeczenia Sądu Wojewódzkiego dla m. st. Warszawy oraz Sądu Powiatowego dla m. st. Warszawy, nakazujące Muzeum Narodowemu zwrot rzeźby Parafii. Orzeczenie zostało wydane na podstawie art. 34 *Dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich*, w myśl którego „Skarb Państwa i związki samorządu terytorialnego nabywają przez przedawnienie (zasiedzenie) tytuł własności majątków opuszczonych co do ruchomości z upły-

²⁹ Pismo z dnia 2.X.1952, Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja, bez sygn.

³⁰ Sygn. akt. III 1c3270/63 Sentencja Wyroku w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Sąd Powiatowy dla miasta stołecznego Warszawy, Wydział III Cywilny. Odpis w Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja w Kazimierzu Dolnym.

³¹ Sygn. akt. III.Cr.1698/64. Sąd Wojewódzki dla m. st. Warszawy, Wydział III Cywilny Rewizyjny Sądu Wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy. Odpis w Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja w Kazimierzu Dolnym.

³² Sygn. akt III CR 31/65. Odpis w Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja w Kazimierzu Dolnym.

wem lat 5, licząc w obu przypadkach od końca roku kalendarzowego, w którym wojna została ukończona”. Kopia owego wyroku została dostarczona parafii wraz z pismem dr Agnieszki Morawińskiej z dnia 23 lutego 2015 roku. Do tego czasu parafia nie wiedziała o rewizji wniesionej przez Prokuratora Generalnego PRL i wydanym wyroku. Wobec tego w 1965 roku nie była reprezentowana przed Sądem Najwyższym, a zatem nie mogła przedstawić istotnych dowodów dla sprawy, które jednoznacznie dowodzą, że podejmowane były starania o odzyskanie rzeźby już w 1948 roku. Przez blisko 50 lat kolejne pokolenia, żyjąc w nieświadomości stanu prawnego, zabiegały o zwrot zagrabionej przez PRL własności. W uzasadnieniu wyroku czytamy:

W pozwie wniesionym przeciwko Muzeum Narodowemu w Warszawie z dnia 12 października 1963 r., Parafia Rzymsko-Katolicka w Kazimierzu Dolnym żądała nakazanie temuż Muzeum wydania jej rzeźby „Piękna Madonna” z 1420 r., stanowiącej własność powódki.

Pozwane Muzeum wniosło o oddalenie powództwa twierdząc, że sporna rzeźba będąca w nieprzerwanym posiadaniu strony pozwanej od zakończenia II wojny światowej przeszła jako majątek opuszczony, utracony przez stronę powodową w związku z wojną na własność Skarbu Państwa na podstawie przepisu art. 34 pkt. 1 lit. „b” wskazanego wyżej dekretu o majątkach opuszczonych i poniemieckich.

Wyrokiem z dnia 26 lutego 1964 r. /k.18/ Sąd Powiatowy dla m. st. Warszawy uwzględnił powództwo (...).

Po zamknięciu wystawy rzeźba ta oddana została za zgodą powodowej Parafii do Państwowej Pracowni Konserwatorskiej znajdującej się na Zamku królewskim w Warszawie celem przeprowadzenia zabiegów konserwatorskich. Po wybuchu wojny w 1939 r. sporna rzeźba, w czasie działań wojennych została zabrana i przeniesiona wraz z innymi zabytkami sztuki przez pracowników Muzeum Narodowego m. Warszawy do tegoż Muzeum skąd została zabrana i wywieziona przez okupanta do Krakowa, gdzie pozostawała w Muzeum do 1947 r. Następnie rzeźbę tę zwrócono pozwanemu Muzeum Narodowemu.

Oddalając powództwo Sąd Powiatowy uznał, że Skarb Państwa nie nabył własności spornej rzeźby na podstawie art. 34 pkt. 1 lit. „b” wskazanego wyżej dekretu, ponieważ właściciel rzeźby ze względu na niewywiezienie jej przez okupanta poza granicę Państwa – nie utracił jej posiadania w związku z wojną.

Sąd Wojewódzki wyrokiem z dnia 2 listopada 1964 r. /k. 45/ oddalił rewizję pozwanego Muzeum, wniesioną od wymienionego wyroku.

Sąd Wojewódzki uznał za nieuzasadnione zarzuty rewizji i w oparciu o ustalone przez Sąd Powiatowy stan faktyczny sprawy wyraził pogląd prawny, iż zawarta w 1935 r. między powodową Parafią a ówczesnym Instytutem Propagandy Sztuki umowa była umową użyczenia rzeźby, uzupełnioną elementami umowy zlecenia w przedmiocie poddania rzeźby zabiegom konserwatorskim, przy czym za pośrednictwem Instytutu Propagandy Sztuki, kontrahentem tej umowy stał się wówczas Skarb Państwa, t.j. Państwowa Pracownia Konserwatorska na Zamku Warszawskim.

Skoro po zakończeniu działań wojennych rzeźba została zwrócona Muzeum Narodowemu w Warszawie, reprezentującemu Skarb Państwa, przeto zdaniem Sądu Najwyższego nastąpiła kontynuacja przedwojennego stosunku obligacyjnego między Skarbem Państwa a stroną powodową (...).

Skarżący zarzuca obu wyrokom rażące naruszenie prawa w szczególności przepisów art. 1 i 34 pkt. 1 lit. „b” dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich /Dz. U. nr 13 poz 87/ (...) ³³.

W uzasadnieniu czytamy, że rzeźba „miała charakter” mienia opuszczonego, ponieważ po zakończeniu wojny została zwrócona Muzeum Narodowemu w Warszawie, „wówczas nastąpiła kontynuacja przedwojennego stosunku obligacyjnego między Skarbem Państwa a stroną powodową”. Sporna rzeźba w 1939 roku została wraz z innymi obiektami sztuki wydobyta z płonącego i częściowo już zniszczonego Zamku Królewskiego przez harcerzy oraz pracowników Muzeum Narodowego w Warszawie. Następnie została zabrana przez Niemców i wywieziona do Krakowa, gdzie pozostała do 1947 roku. Później zwrócono ją Muzeum Narodowemu w Warszawie. Dalej czytamy, że:

W świetle tych ustaleń słusznie podnosi rewizja nadzwyczajna, że nastąpiła utrata w związku z wojną posiadania rzeźby przez stronę powodową i że rzeźba ta stała się tym samym majątkiem opuszczonym w rozumieniu art. 1. Dekretu z dnia 8.III.1946 r.

Nie można również uznać za słuszny pogląd Sądu Wojewódzkiego, że nastąpiła kontynuacja przedwojennego stosunku obligacyjnego między Skarbem Państwa a stroną powodową, skoro niesporne jest w sprawie, że między Państwową Pracownią Konserwatorską a ówczesnym Muzeum Narodowym m. Warszawy, stanowiącym wówczas instytucję samorządową, nie została zawarta żadna umowa o przekazaniu posiadania rzeźby temu Muzeum.

Powódka nie przedstawiła dowodów, z których by wynikało, że przed upływem 5 lat od wejścia w życie dekretu z dnia 8. III. 1946 r. wystąpiła o wydanie rzeźby.

Z pisma Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 22 października 1952 r. /k.5/ wynika bowiem, że z żądaniem takim wystąpiła dopiero w piśmie z dn. 25 września 1952 r., a więc po upływie terminu pięcioletniego.

W związku z tym wobec upływu terminu przewidzianego w art. 34 pkt. 1 lit „b” powołanego dekretu Skarb Państwa z mocy prawa stał się właścicielem spornej rzeźby. Z tych względów należało orzec jak w sentencji ³⁴.

W archiwum kazimierskiej fary znajdują się także listy i korespondencja wielu osób zaangażowanych w odzyskanie rzeźby. Korespondencja ta obejmuje okres od 1987 do 2017 roku. Otwiera ją list wystosowany przez zastępcę dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie dr Bożenę Steinborn do proboszcza kazimierskiego ks. Zdzisława Maćkowiaka. Doktor Steinbor wyraża w nim ubolewanie z powodu nierozwiązanej sprawy zwrotu Madonny i deklaruje chęć podjęcia dalszych rozmów w tej sprawie.

Kolejne pisma to wymiana informacji pomiędzy Muzeum Narodowym w Warszawie a proboszczem kazimierskiej fary ks. Tomaszem Lewniewskim. Rok 2016 otwiera skarga wniesiona do Prokuratora Generalnego i wymiana pism z Ministerstwem Sprawiedliwości. Ostatecznie w świetle obowiązującego prawa 13 kwietnia 2017 roku Prokuratura Regionalna w Warszawie definitywnie orzekła, że nie ma możliwości wniesienia skargi o wznowienie postępowania. Takie stanowisko spo-

³³ Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i Bartłomieja, bez sygn.

³⁴ Tamże.

wodowane jest brakiem możliwości zapoznania się z aktami sprawy i sprawdzenia prawidłowości postępowania zakończonego wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 1965 roku. Z informacji uzyskanej z Sądu Rejonowego m. st. Warszawy wynika, że akta przedmiotowej sprawy zostały zniszczone w 1981 roku.

Do dnia dzisiejszego Madonna z Dzieciątkiem z Kazimierza Dolnego pozostaje na ekspozycji Galerii Sztuki Średniowiecznej Muzeum Narodowego w Warszawie. Uważny odbiorca zauważa, że oryginalna figura wymaga konserwacji – wiele warstw polichromii zatarło w pełni jej pierwotny wygląd. Ponieważ wszelkie próby odzyskania rzeźby nie powiodły się, w 1987 roku została wykonana wierna kopia, którą przekazano do kościoła farnego w Kazimierzu Dolnym. Oryginalna figura, która pełniła funkcje kultowe, wciąż pozostaje w żywej pamięci mieszkanek i mieszkańców Kazimierza Dolnego, a wiedza o jej cudowności jest przekazywana z pokolenia na pokolenie.

Autor nieznany, Piękna Madonna z Kazimierza Dolnego, rzeźba polichromowana z drewna lipowego, ok. 1420-1430, fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Archiwum Parafii Kościoła pw. św. Jana Chrzyciela i Bartłomieja w Kazimierzu Dolnym bez sygn. – dokumenty administracyjne i korespondencja.
ks. Hipolit Boratyński, odpis dokumentu z dn. 5 czerwca 1951 r.
pismo nr dz. Z – 30d/10/51.
pismo nr L.dz.KLt.Kons/81/52.
sygn. akt. III 1c3270/63. Sentencja Wyroku w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Sąd Powiatowy dla miasta stołecznego Warszawy, Wydział III Cywilny.
sygn. akt. III.Cr.1698/64. Sąd Wojewódzki dla m. st. Warszawy, Wydział III Cywilny Re wizyjny Sądu Wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy.
sygn. akt III CR 31/65.

Opracowania

- Chlebowski Bronisław, *Kazimierz*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. III, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1882, s. 927.
Chrzanowski Tadeusz, *Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów. Zarys dziejów*, Warszawa 1993.
Dębicki Jacek, *Główne nurty artystyczne w małopolskiej rzeźbie stylu międzynarodowego*, w: *Sztuka około 1400. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Poznań, listopad 1995*, t. 1, Warszawa 1996.
Dobrowolski Tadeusz, *Wystawa polskiej sztuki gotyckiej w Warszawie*, „Rocznik Krakowski”, 26 (1935) s. 208-230.
Dutkiewicz Edward J., *Małopolska rzeźba średniowieczna*, Kraków 1949.
Dutkiewicz Edward J., *Rzeźba*, w: *Historia sztuki polskiej*, t. 1, *Sztuka średniowieczna*, red. T. Dobrowolski, W. Tatarkiewicz, Kraków 1962, s. 256-332.
Husarski Wacław, *Statua Matki Boskiej w Kazimierzu Dolnym*, „Południe. Kwartalnik ilustrowany poświęcony sztukom plastycznym i krytyce artystycznej”, 3 (1925) z. 2, s. 23-25.
Kobiela Stanisław, *Lapidarium Christianum. Symbolika drogich kamieni. Wczesne chrześcijaństwo i średniowiecze*, Tyniec 2012.
Kochanowska-Reiche Małgorzata, *Mistyczne średniowiecze*, Olszanica 2002.
Mędrak Henryk, *Typ pięknej Madonny z Krumlova w polskiej plastyce I połowy XV w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 5 (1971) s. 47-62.
Olszewski Andrzej M., *Styl Pięknych Madonn w Małopolsce*, w: *Sztuka około 1400. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 1995*, t. 1, Warszawa 1996.
Polska sztuka gotycka. Katalog wystawy zorganizowanej przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie (kwiecień – maj 1935 roku), oprac. M. Walicki, Warszawa 1935.
Ratkowska Paulina, *Sztuka średniowieczna. Przewodnik. Muzeum Narodowe w Warszawie*, Warszawa 1977.